

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA UNOR DERIVATE VERBALE DIN GRAIURILE MARAMUREȘENE

MIRCEA FARCAȘ

În cele ce urmează ne propunem să prezentăm câteva observații asupra unor derivate verbale atestate în graiurile din Maramureș. Ca material documentar am folosit, în principal, ALRR–Mar., Papahagi 1925, colecția GN, diverse culegeri de folclor mai vechi și mai noi din zonă.

Scopul comunicării de față este de a demonstra, pe de o parte, caracterul conservator al graiurilor maramureșene prin atestarea de elemente lexicale reprezentative, dispărute din vocabularul altor variante teritoriale ale dacoromânei, pe de altă parte, de a releva caracterul inovator prin valorificarea unora dintre elementele conservatoare ca baze derivative în crearea de noi termeni la categoria verbului.

Verbele astfel create se pot repartiza în două grupe, după elementul lexical derivat:

1. derivate verbale de la baze considerate în tratatele de istoria limbii române sau în dicționare ca elemente învechite, cu caracter arhaic;
2. derivate verbale de la baze calificate, în același tip de lucrări, drept elemente regionale.

În prima grupă, am inclus verbe ca *bucăli* „a mesteca în gură” (Papahagi 1925, 125/20). Explicarea verbului ca derivat de la *bucă* < lat. *bucca* „gură” întâmpină dificultăți pentru faptul că numele a fost moștenit în limba română cu alte sensuri adiacente. De aceea, presupunem că ne aflăm în fața unui frecventativ **îmbucăli* < a *îmbuca* „a băga mâncarea în gură”, de la care, prin afereză, ar fi putut apărea *bucăli*; *păcurări* „a ciobăni, a păstori” (*ibid.*, 77/ p. 154) < *păcurar* < lat. *pecorarius* „păstor”: *Că păcurari că fostu-ț-ai,/ Ți-ai păcurărit nouă ai*. Pe baza acestei atestări, denominativul a fost introdus în DLR cu mențiunea „învechit și regional”; *sodomi* „a nimici; a distruge” (*ibid.*, 192/67) < *Sodoma*, cetate biblică distrusă prin pedeapsă divină: *Vezi, cătu-i de mititel, /Și cum ne temem de el, / D-apoi încă dac-a a crește, /Pe țoți huc ne sodomeste*. Cu acest citat denominativul a fost inclus în DLR și cu specificarea „învechit și regional”.

Tot aici am grupat și derivatele de la variante fonetice, unele dintre ele deja valorificate ca baze derivative ca, de pildă, *îndărăpta* (refl.) „a se înapoia, a se întoarce” (*ibid.*, 125/45) < *îndărăpt* < lat. *in-de-retro*: *Moimă, moimată,/ Cată de*

FD, XXVII, București, 2008, p. 13–18

te-ndărăptă! Că de nu-i îndărăpta/ Din vârv până-n rădăcină, / Tăt ti fac țără și fărină!; *mănunțela* „a face (ceva) să devină foarte mărunț; a mărunți” < *mănunțel*, dim. de la *mănunț*, varianta de la forma etimologică *mănut* < lat. *minutus* (v. DLR, s.v. *mărunt*): *Fănu-i uscat când îl poți mănunțela în mână* (Budești).

Pentru grupa a doua, cuprinzând denominative regionale, menționăm: *adătui* (refl.) „a se obișnui” < *adet* < tc. *adet* „obicei”: *De bărbat m-am despărțit./ Dar iară m-am adătuit...* (Corpus Săpânța); *abrăca* „a da abrac la animale” < *abrac* < magh. *abrak* „grăunțe de ovăz servind ca nutreț” (v. DLRM, s.v.); *căcelui* „a întinde aluatul cu căcelul (sucitorul)” < *căcel* „sucitor” (TD–Bas., Gl., 366/20).

În ceea ce privește afixele, în subdialectul maramureșean, fenomenul derivării înregistrează o mare bogăție atât la nivelul sufixelor nonverbale, cât și la cel al sufixelor verbale. Derivatele create reprezintă elemente specifice fie prin baza derivativă, fie prin afixul selectat.

Dintre sufixele verbale, cel mai frecvent este **-i**. La fel de frecvente sunt și **-ăli**, în variație liberă cu **-ălui**. Uneori, se întâlnesc forme paralele cu ambele sufixe:

- **-i, creații specifice zonei:** *ajutori* „a ajuta” < *ajutor* – verb format la nivel dialectal, astfel spus, creație pe teren românesc de la *ajutor*, prin baza derivativă selectată, realizându-se un supliment de expresivitate și totodată, de transparență lexicală deplină. Considerăm ca bază derivativă nucleul lexical al expresiei *a da ajutor*; *a dărăbî* „a fragmenta, a împărți în *dărăbe*”. Trebuie să subliniem faptul că de la verb a fost atestat un derivat corespunzător: *ajutorință*, ambele atestate și ilustrate pentru limba veche: *Atunci o mârș Prâslea în agiutorință* (GN II, 60/IX). (Marin, Mărgărit 2005, CXXVI, notează *dărăburî*, pentru graiurile românilor din Ungaria); *doici* „a alăpta; a îngriji pe cineva cu atenție, întocmai ca o doică” < *doică* (Papahagi 1925, 67/36); *feciori* „a petrece ca fecior, în calitate de fecior” < *fecior*: *Când a fost să feciorăsc/ În pământ eu putrăzăsc* (Corpus Săpânța); *linî* „a se undui, a se mișca ușor, lin” < *lin* (Antol. folcl. MM, Gl, 544); *micî* „a face să devină mic; a micșora” (Bd, Bs, G; v. Gl. Munt., Coman, Gl: Năsăud, Mediaș); *mușchî* „a prinde mușchi” (Papahagi 1925, 84/54); *păstăi* „a culege păstăi” (Ferești); *peminți*, cu fonetism local, „a înnegri ca pământul” < *pemânt* (Antol. folcl. MM, Gl, 545); (Ferești, Budești) *stăniști* „a sta în staniște” (Papahagi 1925, Ieud);
- **formații neatestare:** *cociși* „a cărași, a se ocupa de transportul cu căruța” < *cociș* < magh. *kocsis*: *Ș-atâta mî-oi cociși./ La doamne încrezut oi h'i* (GN II, 1908, p. 46, Biserica Albă); *grumbî* „a jigni, a supăra” < *grumb* „aspru, grosolan” (CADE, s.v. *grumb*, notează adj. arh., doar în Transilvania <v. sl. *grǫbŭ*); *Să-i învăț cu omenie/ Să nu grumdească pă nime; Nu m-o lăsat să trăiesc./ Părinții să nu-i grumbăsc* (Corpus Săpânța); *iegări* „a vâna” < *iagăr* „vânător” < germ. *läger* (Antol. folcl. MM, Gl, 542). Același verb apare și în textele dialectale culese în 1908:

Și eu numa că m-oi fa/ Un iegărel/ Tinerel! Ș-atâta m-n-oi **iegări**/ În păduri oi pribăgi, / Până, mândră, te-oi găsi! (GN II, 1908, p. 46/III, Biserica Albă); *zoli* „a înmuia rufele (în vederea spălării)” <rus. *зола* (*zola*)¹ „cenușă” (TD–Bas., Apșa de Jos, p. 344/25);

-ăli: *dărăli* „a măcina prin dărălău” (Marin, Mărgărit 2005, CXXVI); numai aparent ar putea figura în această categorie. În realitate secvența terminală aparține bazei (cf. *daralău*), formantul fiind **-i**: *a cântăli* „a măsura cu canta” <*cantă* „vas emailat de formă lunguiață” <magh. *kanta* (Antol. folcl. MM, Gl, 541);

Acest sufix verbal mai creează denominale exprimând acțiuni iterative, prin atașarea la teme care, prin semantism, presupun repetabilitatea: *a chefeli* „a peria” < *chefe* „perie” (<magh. *kefe*) (ALRR–Mar., vol. III, h. 784, pct: 225, 229, 237); *a prăbăli* „a încerca” <*probă* + **-ăli** (Antol. folc. MM, p. 352); *vergeli* „a cercui cu vergele [pereții casei de lemn]” <*vergea* (ALRR–Mar., vol. II, h. 254, pct. 238) – caracterul iterativ rezultând din repetarea acțiunii: fixarea individuală a vergelelor [la construcția casei];

-ălui: *cocălui* „a găti, a face mâncăruri” < *coace* (Dobozi-Faiuc 1998, Gl, 329); *drăgălui* „a iubi, a drăgosti pe cineva” (*op. cit.*, 331); *găzdălui*: *Cât pe lume am trăit/ M-am prins de găzdăluit; am găzdăluit* (Corpus Săpânța) (Lenghel-Izanu 1979, Gl, 241) – după CADE, întâlnit doar în Maramureș ca verb intransitiv; *pontălui* <*ponta* „a prețui, a cântări, a măsura” (Antol. folcl. MM, Gl, 546); *prăbălui* „a încerca” (Lenghel-Izanu 1979, Gl, 246): *Ba eu nu te-am celuit./ Numai te-am prăbăluit./ Ca pe-un prunc de șapte ai./ Să văd ce mintică ai* (Antol. folcl. MM, 352); *șt’opălui* „șchiopa” doar la conjunctiv: *să șt’opăluiască* (ALRR–Mar., vol. IV, pl. XCIV, pct. 235);

-a: *abrăca* „a da abrac la animale” (Antol. folcl. MM, Gl, 540) < *abrac* <magh. *abrak* „grăunțe de ovăz servind ca nutreț” (v. DLRM s. v.) *mânântăla* „a mărunți”: *fănu-i uscat când îl poți mânântăla în mână* (Budești); *prănica* „a spăla rufele cu maiul” < *pranic* <ucr. *pranyk*² „mai” (TD–Bas., AJ, p. 345/30); *rugina* „a rugini”: *De-acum trâmbița mea./ Stă în cui și-a rugina* (Corpus Săpânța), TDRG (s.v.) semnalează forma *rugina*, întâlnită în poezii populare din Transilvania și în Bucovina (Marian, *Nunta*, 258); crearea variantei *rugina*, în cazurile citate se explică prin necesitățile prozodice ale textului în versuri.

-ui: *adătuî* „a (se) obișnui, a practica un anumit obicei” „vamă”; 1. „obicei, datină”; 2. „dijmă”, < *adet* < tc. *adet* (cf. TDRG, CADE *adet* <turc-arab. *âdét* îl semnalează doar pentru Oltenia s.v. *adet*; în DLRM este

¹ Vezi în rusă termenul *Zolușca* „Cenușăreasa”.

² Cf. vb. *прами* (*prati*) „a spăla”, *прания* „spălătorie”.

semnalat ca învechit cu semantismul „dare, impozit” < tc. *âdet*; în DEX termenul nu mai este consemnat, iar verbul este nou, neatestat în nici o lucrare lexicografică: *De bărbat m-am despărțit./ Dar iară m-am adătuít./ Lui Dumnezeu m-am rugat/ Poate că el m-a iertat!* (Corpus Săpânța); *a căceluî* „a întinde aluatul cu căcelul (sucitorul)” < *căcel* „sucitor” (TD–Bas., AJ, p. 366/20); *fălcuî* [fig.] „a da din fălci, a fi rău de gură” (Dobozi-Faiuc 1998, Gl, 333); *fărbuî* „a vopsi” < *farbă* „vopsea” < germ. *Farbe*, „idem” (Lenghel-Izanu 1979, Gl, 240); *ticlăzui/ ticlăzi* „a călca cu fierul de călcat” < *ticlazău* < magh. *téglázó* „fier de călcat” (Vad); *țingăluî* „a suna din clopot” < *țingalău* „clopot” (CADE semnaleză termenul ca regionalism, întâlnit în Moldova, Transilvania și Maramureș, cu sensurile: 1. „clopot ce se atârna la gâtul vitelor”; 2. „clopot” – și trimite la srb. *cingara* și magh. *csengö*) (Grad 2000, Gl, p. 307); *versuî* „a cânta” (Lenghel-Izanu 1979, Gl, 250); *zămuî* „a curge lichid (puroi) dintr-o rană” < *zamă* „nume generic dat lichidelor” (v. ALR, s.v., 4) (Grad 2000, Gl, 308);

- (u)i**: sufixul verbal indicat formează denominative reprezentând acțiuni referitoare la baza derivativă: *măltări* „tencui” < *malter* „mortar” < germ. *Malter* (ALRR–Mar., vol. II, h. 253, pct. 223, 225–227, 231–234, 236–238, 240) (v. DLR, s. v); pentru *a muruî* „a tencui, a sclivisi”, DLR precizează două variante etimologice: 1. <ucr. *murovati* „a unge cu muruială, a netezi cu lut, a măltări”; 2. <*mur* (lat. *murus*) + *-ui* (ALRR–Mar., vol. II, h. 256, pct. 222–225, 228–232, 234–237, 239, 240);
- uli**: *rânduli* (vb. tranz.) „a așeza, a aranja, a căsători”: *mi-am rândulit cuconii* (Corpus Săpânța);
- ului**: *rândului* „a aranja, a rezolva” (Grad 2000, Gl, p. 306);

În urma prezentării derivatelor de mai sus, se pot face câteva observații:

1. Dintre afixe prezentate, în subdialectul maramureșean cel mai frecvent sufix verbal este *-i*, urmat de sufixul *-ăli*, în variație liberă cu *-ălui*. Aceste derivate formează: 1. *creații specifice* atestate în zonă, dar răspândite și în alte arii cum ar fi: *ajutorî, bârnî, dărăbî, doicî, feciorî, linî, mușchî, păstăî, pemiñî, stănișî, cântăli, prăbăli, vergeli, căceluî, fălcuî, fărbuî, ticlăzui/ ticlăzi, țingăluî/ țingăli*.
2. *creații neatestat* până în momentul de față: *budușluî, cocîșî, grumbî, iegări, cântăli, prăbăli, vergeli, căceluî, fălcuî, fărbuî, ticlăzui/ ticlăzi, țingăluî/ țingăli*.
2. Derivatele confirmă ideea lui Iorgu Iordan (1942, 22), care arăta că limba română are capacitatea de a forma verbe de la orice substantiv sau adjectiv „dacă împrejurările cer și împrejurări apar la tot pasul”.
3. Cele mai multe dintre derivatele verbale prezentate reprezintă formații inedite, neatestat în dicționare, fiind create de la radicali dialectali specifici graiurilor maramureșene sau graiurilor de nord-vest ale dacoromânei.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR–Mar. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Maramureș*, vol. I–IV, București, Editura Academiei Române, vol. I–III, 1969–1973; vol. IV, 1997 autori: Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan: vol. I, București, 1969 (h. 1–243); vol. II, București, 1971 (h. 244–537); vol. III, București, 1973 (h. 538–870); vol. IV, 1997 (h. 871–1138).
- Antol. folcl. MM CADE = * * *Antologie de folclor din județul Maramureș*, Baia Mare, 1980.
= I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926–1931.
- Corpus Săpânța = Corpus de texte de pe crucile din Cimitirul Vesel, Săpânța.
Densusianu 1961, II = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, Librairie Ernest Leroux, Paris, 1938, reeditat în: Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, vol. I, II, București, Editura Științifică, 1961 (ediție îngrijită de J. Byck).
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei Române, 1958.
- Dobozi-Faiciuc 1998 = Elisabeta Dobozi-Faiciuc, *Dragomirești, străveche vatră maramureșeană*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș-Vodă”.
- Grad 2000 = Elena Grad, *Săcel, vatră de istorie și civilizație maramureșeană*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș-Vodă”.
- GN II, 1908 = Graiul 1908 – *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, vol. II, *Basarabia – Bucovina – Maramureș – Țara Oașului – Transilvania – Crișana – Bănat – Serbia*, București.
- Iordan 1942 = Iorgu Iordan, *Verbe românești nouă*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Al. Philippide»” (BIFR), Iași, p. 20–60.
- Lenghel-Izanu 1979 = Petre Lenghel-Izanu, *Daina mândră pân Bârsana*, Baia Mare.
Marian, *Nunta* = S. Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1980.
Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, București, Editura Academiei Române.
- Papahagi 1925 = T. Papahagi, *Graiul și Folklorul Maramureșului*, București, Editura Cultura Națională, 1925, reeditat în *Grai, folklor, etnografie*, București, Editura Minerva, 1981.
- TD–Bas. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, Nordul Bucovinei și Nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895–1925.
Viman 1989 = Alexandru Viman, *Cu cât cânt, atâta sânt*, Baia Mare.

**QUELQUES OBSERVATIONS SUR CERTAINS DÉRIVÉS VERBAUX
DES PARLERS DE MARAMUREȘ**

RÉSUMÉ

Dans le sous-dialecte de Maramureș, le processus de la dérivation enregistre, au niveau des suffixes verbaux, un riche inventaire d’affixes. Dans la présente étude, on se propose de discuter les dérivés verbaux, notamment ceux considérés vieilliss. Les formants les plus fréquents par rapport à

leur fréquence sont: *-i, -ăli*, en libre variation avec *-ălui, -a, -ui*. Le caractère archaïque qui entre en discussion n'est pas dû, comme on peut le remarquer, aux affixes mais aux bases dérivatives entraînées et qui sont pour la plupart d'origine nominale.

Les dérivés résultés peuvent être répartis en deux groupes, selon l'âge de l'élément lexical dérivé:

1. dérivés verbaux à partir des noms considérés dans les traités d'histoire de la langue roumaine ou dans les dictionnaires comme de vieux éléments, à caractère archaïque;
2. dérivés verbaux à partir des noms qui sont considérés, dans les mêmes types d'ouvrages, comme éléments régionaux.

Dans le premier groupe on a placé des verbes comme: *bucăli* «mâcher dans la bouche» (Papahagi, 1925, 125/20), dérivé de *bucă* <lat. *bucca* «bouche» (cf. *îmbuca* «introduire de la nourriture dans la bouche», *păcurări* «pratiquer le métier de berger» (*ibid.*, 77) < *păcurar* < lat. *pecorarius* «berger»; *sodomi* «anéantir; détruire» (*ibid.*, 192/67) < Sodome, cité biblique détruite par punition divine.

Le but de ce travail est de démontrer, d'une part, le caractère conservateur des patois de Maramureș, par l'attestation des éléments lexicaux représentatifs, disparus du lexique des autres variantes territoriales dialectales, et d'autre part, de relever le caractère innovateur par la valorisation de mêmes éléments conservateurs comme bases dérivatives dans la création de nouveaux termes dans la catégorie du verbe.

Universitatea de Nord, Baia Mare,
Facultatea de Litere